MADANIY MEROS OBYEKTLARINI TURISTIK KLASTERLARGA INTEGRATSIYA QILISH VA HUDUDIY BANDLIKNI OSHIRISH ISTIQBOLLARI

Ibodillayev Habibulla Abdullayevich
Qarshi davlat unuversiteti mustaqil izlanuvchisi
Orcid:https://orcid.ogr/0009-0008-5306-117X

Annotatsiya. *Maqolada madaniy meros obyektlarini turistik klasterlarga integratsiya qilishning hududiy bandlikka ta'sir kanallari va institutsional shartlari tadqiq etildi. Tadqiqot me'yoriy-huquqiy hujjatlar, O'zbekiston rasmiy turizm statistikasi hamda hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishga oid tahliliy yondashuvlarga asoslandi. 2019–2024-yillardagi turizm tarmoqlari bandligi dinamikasi ko'rib chiqilib, meros – xizmatlar – bandlik zanjirining konseptual modeli taklif etildi. Natijalar mahalliy tadbirkorlik, hunarmandchilik, gidlik, joylashtirish va ovqatlanish xizmatlarini yagona marshrut va boshqaruv modeli asosida birlashtirish samarali bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Ta'sirni isbotlash uchun hududlar kesimidagi qo'shimcha empirik ma'lumotlar zarurligi asoslandi.*

Kalit so'zlar: *madaniy meros, turistik klaster, hududiy bandlik, hunarmandchilik, turizm infratuzilmasi, mahalliy tadbirkorlik.*

Аннотация. *В статье исследуются механизмы интеграции объектов культурного наследия в туристские кластеры и возможные каналы влияния на региональную занятость. Использованы нормативно-правовые источники и официальная статистика занятости в туристских отраслях Узбекистана за 2019–2024 гг. Представлена концептуальная схема взаимодействия наследия, услуг и рабочих мест. Подчёркивается необходимость региональных эмпирических данных для оценки причинно-следственного эффекта.*

Ключевые слова: *культурное наследие, туристский кластер, региональная занятость, ремёсла, инфраструктура, предпринимательство.*

Abstract. *This article examines institutional and economic mechanisms for integrating cultural heritage sites into tourism clusters and their potential links with regional employment. The review combines Uzbekistan's legislative framework and official tourism-industry employment statistics for 2019–2024. A conceptual heritage–services–employment model is proposed. Findings highlight opportunities for local entrepreneurship and value-chain development, while acknowledging that causal employment effects require region-level evaluation.*

Keywords: *cultural heritage, tourism cluster, regional employment, crafts, tourism infrastructure, local entrepreneurship.*

KIRISH

Madaniy meros obyektlari mamlakatning tarixiy xotirasi va milliy o'zligini saqlash vositasi bo'lishi bilan birga, hududiy iqtisodiyot uchun turistik talabni jalb qiluvchi resurs hamdir. Biroq yodgorlikni alohida ziyorat qilish modeli ko'pincha sayyohning hududda qolish muddati va mahalliy aholiga yetib boradigan daromad ulushini cheklaydi. Ushbu muammoni hal qilishda meros

obyektlarini joylashtirish, umumiy ovqatlanish, transport, hunarmandchilik va raqamli xizmatlar bilan bog‘laydigan klaster yondashuvi dolzarblik kasb etmoqda (1, 2).

O‘zbekiston Respublikasining “Turizm to‘g‘risida”gi Qonuni turistik klasterni kompleks turistik va yordamchi xizmatlar ko‘rsatadigan mustaqil tashkilotlar hamda yakka tartibdagi tadbirkorlar majmui sifatida belgilaydi. Bu ta’rif klasterning faqat geografik yaqinlik emas, balki iqtisodiy kooperatsiya va birgalikda shakllantirilgan turistik mahsulot ekanini anglatadi (1). Madaniy merosni muhofaza qilishga oid qonunchilik esa foydalanuvchilarga obyektning tarixiy qiyofasi va saqlanishiga doir majburiyatlar yuklaydi (2).

Maqolaning maqsadi madaniy meros obyektlarini turistik klasterlarga integratsiya qilish mexanizmlarini tizimlashtirish va ularning hududiy bandlikka ta’sir etishi mumkin bo‘lgan bevosita hamda bilvosita yo‘llarini baholashdan iborat. Tadqiqot savoli: meros resursi atrofida shakllangan qiymat zanjiri qaysi shartlar ostida barqaror ish o‘rinlari va mahalliy daromadlarga aylanishi mumkin?

ADABIYOTLAR TAHLILI

Turizmni rivojlantirish siyosatida madaniy merosni asrash va iqtisodiy foydalanish o‘rtasidagi muvozanat markaziy o‘rin tutadi. Turizm sohasidagi huquqiy me’yorlar xizmat ko‘rsatuvchi subyektlar hamkorligini belgilasa, madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish haqidagi me’yorlar restavratsiya, foydalanish va obyektga tutash hududdagi ishlarni tartibga soladi (1, 2, 3). Bu ikki yo‘nalish uyg‘unlashmaganda tashriflar ko‘payishi yodgorlikka qo‘shimcha bosim keltirib chiqarishi mumkin.

Milliy statistika qo‘mitasi taqdim etayotgan turizm yordamchi hisobi ko‘rsatkichlari turizm tarmoqlaridagi bandlik, ishlab chiqarish hajmi va ishlangan soatlar dinamikasini kuzatish imkonini beradi (4, 5, 6). Shu bilan birga bunday ko‘rsatkichlar aynan madaniy meros obyektlari asosidagi klasterlarga tegishli ish o‘rinlarini bevosita ajratib ko‘rsatmaydi. Shuning uchun makroiqtisodiy dinamika klaster strategiyasining kontekstual asosi sifatida talqin qilinishi kerak.

O‘zbekistonda turizmga doir statistika mehmonlarni joylashtirish, ovqatlanish, sayohat agentliklari va madaniy xizmatlar kesimida kuzatiladi (7). Kichik xizmat ko‘rsatish subyektlari bilan kooperatsiya, hududiy marshrutlar, yagona axborot tizimi va sifat standartlarini tatbiq qilish klaster mexanizmining muhim tarkibiy qismlaridir. Madaniy meros obyektlari uchun tarixiy-madaniy ekspertiza tartiblarining mavjudligi ham loyiha risklarini nazorat qilishda ahamiyatlidir (3).

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot nazariy-amaliy tahlil xususiyatiga ega. Material sifatida “Turizm to‘g‘risida”gi Qonun, madaniy meros obyektlarini muhofaza qilishga oid me’yoriy hujjatlar va Milliy statistika qo‘mitasining turizm tarmoqlariga oid 2019–2024-yillar ko‘rsatkichlari tanlandi (1–8). Kontent-tahlil yordamida klasterning tashkiliy elementlari ajratildi; qiyosiy tahlil bilan bandlik va turistik xizmatlar ko‘rsatkichlarining vaqt bo‘yicha o‘zgarishi tavsiflandi.

Tadqiqotning analitik birligi – turistik klasterga birlashishi mumkin bo‘lgan subyektlar, ya’ni madaniy meros obyektini boshqaruvchi tashkilot, gid, mehmon uyi, ovqatlanish nuqtasi, transport xizmati, hunarmand va raqamli sotuv platformasi. Indikatorlar sifatida doimiy va mavsumiy ish o‘rinlari, mahalliy yetkazib beruvchilar ulushi, sayyohning qolish muddati, o‘rtacha xarajat va obyektning muhofaza holati tavsiya qilindi.

Tahlilda sabab-oqibat xulosalarini cheklash tamoyiliga rioya qilindi: umumrespublika turizm bandligi ko‘rsatkichlaridan alohida klasterlar yaratgan ish o‘rinlari soni hisoblanmadi. Taklif etilgan ko‘rsatkichlar monitoring tizimiga doir metodik tavsiya hisoblanadi, empirik tajriba natijasi emas.

NATIJALAR

Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, turizm tarmoqlaridagi yuridik shaxslarda ishlovchilar soni 2019-yilda 231 431 nafar, 2020-yilda 190 814 nafar, 2024-yilda esa 249 764 nafarni tashkil etgan (4). COVID-19 davrida keskin pasaygan bandlik keyingi yillarda tiklanib, 2024-yilda 2019-yil ko‘rsatkichidan yuqori darajaga chiqqan. Mazkur tendensiya madaniy meros klasterlarini rivojlantirish muhokamasi uchun umumiy iqtisodiy fonni ko‘rsatadi.

1-jadval. O‘zbekiston turizm tarmoqlaridagi bandlik dinamikasi (yuridik shaxslar, nafar)

Yil	Bandlik, nafar	2019-yilga nisbatan
2019	231 431	100.0%
2020	190 814	82.4%
2021	208 053	89.9%
2022	214 613	92.7%
2023	215 679	93.2%
2024	249 764	107.9%

Jadvaldan ko‘rinadiki, 2024-yildagi bandlik 2019-yilga nisbatan qariyb 7,9 foiz yuqori. Biroq o‘sishning qancha qismi tarixiy yodgorliklar yaqinidagi xizmatlarda yaratilganini aniqlash uchun tuman va shaharlar kesimidagi korxona reyestri, manzilga bog‘langan bandlik va turistik tashrif ma’lumotlarini birlashtirish talab etiladi. Mazkur farq klaster samaradorligini baholashdagi metodologik ehtiyotkorlikni belgilaydi.

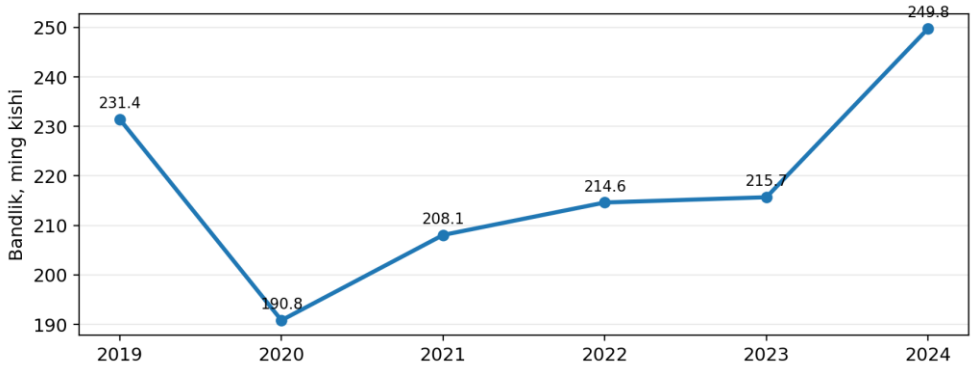

1-rasm. Turizm tarmoqlarida bandlik dinamikasi, 2019–2024. Manba: Milliy statistika qo‘mitasi (4).

Diagramma 2020-yil pasayishi va undan keyingi tiklanishni aks ettiradi. Kuzatilgan vaqt qatori hududiy klasterlarni yaratish bo‘yicha aniq siyosat natijasini emas, barcha turizm tarmoqlarida bandlikning jamlangan holatini ifodalaydi. Shu sababli amaliy loyihalarda klasterdan oldingi va keyingi davrlar, shuningdek taqqoslash hududlari bo‘yicha alohida hisob yuritilishi kerak.

2-jadval. Merosga asoslangan turistik klaster komponentlari va bandlik kanallari

Komponent	Mahalliy ish o‘rni / xizmat	Baholash indikatori
Yodgorlik va muzey	gid, konservatsiya, nazoratchi	malakali ishchilar soni
Hunarmandchilik	ustaxona, suvenir savdosi	mahalliy sotuv ulushi
Mehmon uyi va ovqatlanish	xona xizmati, oshpaz, yetkazib berish	bandlik va tushum
Transport va marshrut	haydovchi, yo‘riqchi, logist	sayohat oqimi
Raqamli servis	bronlash, kontent, targ‘ibot	buyurtmalar ulushi

Ushbu jadvalda qiymat zanjirining turli bo‘g‘inlari ko‘rsatilgan. Bir obyektga qisqa tashrifni bir necha xizmatlardan iborat marshrutga aylantirish sayyoh xarajatlarining mahalliy iqtisodiyotda qolish ulushini oshirish uchun sharoit yaratadi. Bunday natija avtomatik ravishda yuz bermaydi: hunarmandlarning mahsulot sifati, logistika, xizmatlarning o‘zaro kelishuvi hamda mahalliy yetkazib berish shartnomalari zarur.

2-rasm. Madaniy merosni turistik klasterga integratsiya qilishning konseptual zanjiri (muallif modeli).

Konseptual sxema bandlikka ta’sirning mumkin bo‘lgan yo‘nalishini ifodalaydi. Madaniy meros birlamchi tashrif motivatsiyasini shakllantiradi; turistik klaster uni ko‘p xizmatli mahsulotga aylantiradi; xizmatlar zanjiri esa yangi ish turlari va mavjud tadbirkorlik faoliyatining kengayishi uchun imkoniyat yaratadi. Real ta’sir talab, investitsiya, infratuzilma va malakali kadrlar bilan belgilanadi.

MUHOKAMA

Klaster yondashuvining asosiy ustunligi tarqoq xizmatlarni bir maqsad va standart atrofida muvofiqlashtirishidadir. Alohida muzey yoki arxeologik obyekt kichik mahalliy iqtisodiy natija berishi mumkin, ammo u tarixiy mahalla sayri, milliy taom, ustaxona va mehmon uyi bilan bog‘langanda turistning mintaqada qolish muddati hamda xarajat yo‘nalishlari ko‘payadi. Shu nuqtayi nazardan, hududiy turizmni faqat tashrif buyuruvchilar soni bilan emas, balki bir tashrifga to‘g‘ri keladigan mahalliy xizmat daromadi bilan ham o‘lchash kerak (5, 8).

Amaliy jihatdan klasterni boshqarish uchun hududiy koordinatsiya kengashi, xizmat ko‘rsatuvchilar reyestri, umumiy marshrut va bronlash kanali, ishtirokchilar o‘rtasida shaffof manfaatlar taqsimoti tavsiya etiladi. Kichik biznes subyektlarini marketing va raqamli savodxonlikka o‘qitish, ayollar va yoshlar bandligiga kirish imkoniyatini kengaytirish hamda kasanachilik mahsulotlarini qonuniy savdo kanallariga ulash alohida ahamiyatga ega.

Bunda madaniy meros xavfsizligi iqtisodiy natijadan ustun bo‘lishi lozim. Tashrif sig‘imi, ehtiyot hududlari, restavratsiya me’yorlari va tashrif buyuruvchilar oqimini boshqarish muhofaza talablariga muvofiq tashkil etilishi kerak (2, 3). Aks holda haddan tashqari tijoratlashuv tarixiy muhitning asl ko‘rinishiga putur yetkazishi va turistik mahsulot qiymatini uzoq muddatda pasaytirishi mumkin.

Klaster samaradorligini aniq baholash uchun kamida ikki turdagi ma’lumot talab etiladi: birinchisi, klasterga qo‘shilgan subyektlarning ish haqi, bandlik va tushum hisobotlari; ikkinchisi, o‘xshash xususiyatli, ammo klaster loyihasi amalga oshirilmagan hudud ko‘rsatkichlari. Difference-in-differences kabi qiyosiy usullar tadbirning ta’sirini umumiy turistik o‘sishdan ajratishga yordam berishi mumkin. Hozirgi maqola bunday empirik baholashni bajarmaydi.

XULOSA

Madaniy meros obyektlarini turistik klasterlarga integratsiya qilish hududiy bandlikni oshirishning istiqbolli institutsional yo‘nalishidir. Bunda asosiy mexanizm tarixiy obyekt atrofida

xizmatlar qiymat zanjirini shakllantirish, mahalliy tadbirkorlikni turistik talab bilan bog‘lash va turistik mahsulotni kompleks sotishdan iborat.

Davlat statistikasidagi turizm bandligining 2019–2024-yillardagi o‘zgarishi sohaning qayta tiklanishini ko‘rsatadi, ammo mazkur dinamika alohida meros klasterlarining sababiy samaradorligini isbotlamaydi. Kelgusida turistik marshrutlar, mahalliy yetkazib beruvchilar, doimiy ish o‘rinlari va meros obyektlarining saqlanish holati asosida baholash tizimini joriy etish tavsiya etiladi. Klaster muvaffaqiyatining mezoni tashrif sonigina emas, balki meros muhofazasi bilan uyg‘unlashgan barqaror mahalliy daromaddir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi. (2019). Turizm to‘g‘risida (O‘RQ-549-son Qonun). https://lex.uz/acts/-4428097
2. O‘zbekiston Respublikasi. (2001). Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to‘g‘risida (269-II-son Qonun). https://lex.uz/acts/-25461
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. (2002). Madaniy meros obyektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida (269-son qaror). https://lex.uz/acts/-285207
4. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. (2025). Turizm tarmoqlaridagi bandlik: yuridik shaxslarda ishlovchilar soni, 2019–2024 (SIAT, 1.01.06.0021). https://siat.stat.uz/data/3332/?lang=en
5. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. (2025). Turizm tarmoqlarida amalda ishlangan soatlar, 2019–2024 (SIAT, 1.01.06.0023). https://siat.stat.uz/data/3334/?lang=en
6. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. (2025). Turizm tarmoqlari mahsulot (xizmat)lari ishlab chiqarish hajmi (SIAT, 1.01.06.0040). https://siat.stat.uz/data/3351/?lang=en
7. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. (2025). Turizm tarmoqlari kesimida bandlik, 2019–2024 (SIAT, 1.01.06.0022). https://siat.stat.uz/data/3333/?lang=en
8. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. (2025). Ichki turizmga taalluqli turizm tarmoqlari taklifi (SIAT, 1.01.06.0015). https://siat.stat.uz/data/3326/?lang=en
9. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. (2025). Turizm tarmoqlari kesimida ishlangan soatlar (SIAT, 1.01.06.0024). https://siat.stat.uz/data/3335/?lang=en
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2023). O‘zbekiston — 2030 strategiyasi to‘g‘risida (PF-158-son Farmon). https://lex.uz/docs/-6600413